

Олена БАКОВИЧ

Вівтарі церкви св. великомучениці Параскеви у с. Погорільці на Золочівщині

Розглядаються пристінні бічні та запрестольний вівтарі храму св. великомучениці Параскеви; аналізуються художні та пластичні риси вівтарів та особливості їх структурного вирішення; розглядається живопис вівтарів у контексті іконописних тенденцій другої половини XVIII ст. на Західному Поділлі.

Ключові слова: вівтар, глорія, живопис, завершення, ікона, картуш, обрамлення, пілястра, рокайль, ярус.

Актуальність обраної теми полягає у недостатньому рівні дослідження пристінних бічних та запрестольних вівтарів другої половини XVIII ст. церков Західного Поділля. Метою статті є розглянути пристінні вівтарі у площині їх художніх особливостей як окремих творів та як частини оформлення інтер'єру храму.

Здавна шановано у українському народі була свята великомучениця Параскева, тому їй посвячували досить багато храмів. Одним із них є церква св. великомучениці Параскеви 1772 року з с. Погорільці, що на Золочівщині. Розглянемо оформлення інтер'єру храму, а саме його пристінні вівтарі як складові його пластичного оздоблення.

Традиція ставити пристінні вівтарі у церквах сформувалась під впливом римо-католицьких вівтарів, що мали особливий вплив на інтер'єри церков. Саме тоді у церквах з'являються скульптурні запрестольні композиції та вівтарі. До цього часу за іконостасом, на східній стіні, знаходилася запрестольна ікона або апсида, розписувалася чи встановлювалася мозаїка, а у другій половині XVIII ст. маємо приклади запрестольних вівтарів, як у церкві св. Параскеви у с. Погорільці та церквах Покрови у Підгайчиках на Золочівщині.

Бічні пристінні вівтарі у церквах могли посвячуватись патронам фундаторів та улюбленим святым. Найчастіше вівтарі посвячувались Христу (церква св. Миколая, с. Надрічне, Бережанський р-н, Тернопільська обл.), Богородиці (церква Пресвятої Трійці, с. Озерна, Тернопільський р-н.) та св. Миколаю (церква Різдва Богородиці, с. Улашківці, Чортківський р-н., Тернопільська обл.). Також вівтар з південного боку міг посвячуватись

святому покровителю церкви, як у храмі св. Параскеви у с. Погорільці (Золочівський р-н.) та церкві св. Параскеви у с. Поручин (Бережанський р-н). Посвята вітваря визначала програму декорування вітваря та сюжет, покладений в її основу.

У церкві св. великомучениці Параскеви у с. Погорільці є два пристінних бічних вітварі другої половини XVIII ст.: південний вітвар Воздвиження Хреста Господнього та північний – св. великомучениці Параскеви. Ці вітварі є парними та однаковими за розмірами та структурою. Складаються із трьох ярусів, у кожному з яких розміщено по іконі. У цокольному ярусі ікони у прямокутному обрамленні. Центральний ярус складається з найбільшої ікони. Ікона Воздвиження у прямолінійному та увігнутому знизу обрамленні. Завершення ікони складається із двох увігнутих по боках та опуклої по центрі рами. Ікона Параскеви має іншу форму – прямолінійну по низу і по боках та у формі півциркульної арки зверху.

Традиційним для пластичного вирішення бічних пристінних вітварів є використання колон, як у запрестольному вітварі Покрови Богородиці у с. Підгайчики, також у другій половині XVIII ст. використовують пілястри, як у вітварях церкви Різдва Богородиці с. Улашківці (Чортківський р-н.) та церкви Успення Пресвятої Богородиці с.Вербів (Бережанський р-н.). На пілястрах вітварів Воздвиження та св. Параскеви з с. Погорільці вертикально розміщені орнаменти на вишневому тлі. У них золочені капітелі, над ними рельєфні розетки. На консолях колон стоять скульптурні вази. Ікони верхніх ярусів мають круглу форму та обрамлені ажурною різьбою. По центрі обрамлення різьблена корона. У вітварі Воздвиження це ікона із зображенням Бога Отця та Бога Духа Святого у вигляді голуба в оточенні хмар. У вітварі св. Параскеви це ікона із зображенням Всевидящого ока.

Певні декоративні елементи є аналогічними у вітварях та іконостасі, а саме: різьба завершень та декоративні розетки вітварів мають підтримку у іконостасі. Вітварі розташовані біля південної та північної стіни храму обабіч іконостасу. Таке їх розташування творить разом з іконостасом завершену композицію внутрішнього оформлення храму, адже декоративні елементи вітварів та іконостасу об'єднують її у цілісну композицію.

У розвитку українського живопису цих часів спостерігаємо відповідний до нових естетичних ідей прихід нових художніх форм. Сучасники усвідомлювали ознаки цього процесу вже в 40-х роках XVIII ст. Його суть полягала не стільки у прагненні до світської теми та сюжету, скільки в зміні основних засобів художнього висловлення. З другої половини і майже до

кінця XVIII ст. живопис залишається в рамках іконописного та портретного малярства. Однак його стиль та художні засоби докорінно змінюються, завдяки чому в іконописі поступово зникає трансцендентний характер, спіритуалістичний ієратизм разом з властивими йому монументалізмом і декоративністю¹.

Ікони вівтарів є типовим прикладом іконописного мистецтва другої половини XVIII ст. Західного Поділля та відображають його тенденції. В іконописі ще з попереднього періоду бароко зберігається реалістичність, проте побудова постатей має інші особливості, а саме: вони будуються за принципом с-подібності, тобто фігури не статичні, а відображають рух. Змінюється вирішення композиції та положення рук, вони стають складнішими та цікавішими. Майстри використовують складні ракурси та вигини фігур, усі прямі лінії вигинаються, викручуються, підсилюючи експресію твореного образу. Проте використання таких засобів та вигинів фігур не є хаотичним, а підпорядковане принципу чергування увігнутих та опуклих ліній. Тіло трактується досить натуралістично, плавно моделюється, без різких переходів. Лики є, на загал, світлішими за рахунок того, що майстри менше, ніж раніше, у бароко, використовують півтіні. Типовим є с-подібний овал обличчя, дугоподібної форми брови. На противагу досить таки м'якому вирішенню тіла, одяг трактується значно контрастніше. На ньому ми бачимо різке ламане світло на заламах складок та форм на загальній плямі одягу. Модельовані таким чином драперії нагадують зім'ятий папір. На задньому плані деяких ікон можемо побачити тогочасну архітектуру, на одязі велику кількість орнаменту з використанням не лише рослинних мотивів, а й рокайлів. Велика увага приділяється не окремим узагальненим рисам, а створенню гіперболізованого образу.

У церкві св. Параскеви у північному вівтарі центральною іконою є сюжет Воздвиження Чесного Хреста Господнього. «Тема Воздвиження популярна в сакральному мистецтві як визнання віровчення і поклоніння Господу»². Розглянута ікона є багатофігурною. У її центрі зображено постать патріарха із піднятими над головою руками із Чудотворним Хрестом Господнім. Навколо нього розташовані постаті духовенства та мирян. Серед них, у нижньому ярусі на передньому плані зображення святих рівноапостольних Костянтина та Олени. Святі зображені навколішках зі складеними молитовно руками перед Хрестом. Одягнені вони у дорогий тогочасний одяг з коронами на голові. У цариці на голові зав'язана хустина, з плечей спадає червона накидка, під накидкою видно білу сукню з охристим верхом. Рукави широкі з рюшами на зап'ястях. Святий Костянтин зображений у синій довгій киреї підперезаній поясом поверх червоного

жупана, накидці із горностаєвого хутра. У руках у нього скіпетр – символ влади. Отже, бачимо, що майстер зобразив святих Костянтина та Олену у дорогому панському одязі. Така композиція Воздвиження Чесного Хреста є типовою для відображення цього сюжету у другій половині XVIII ст.

У цокольному ярусі вітваря Воздвиження розташована ікона із зображенням сюжету «Віднайдення Чесного Хреста Господнього». У центрі композиції – віднайдення Хреста Господнього – робітники викопують його з землі. У верхній частині бачимо святу царицю Олену у супроводі двох жінок. Свята тримає у лівій руці хрест, на голові у неї корона, одягнена у рожево-охристу туніку та синю накидку. На задньому плані зображено гористий пейзаж. Колористично ікона витримана у стриманій гамі та відповідає колориту центральної ікони вітваря.

В українському мистецтві завжди були поширені ікони із зображеннями улюблених святих. Кожне століття витворювало особливі і самобутні стилізовані образи святих, яким приписувалися дивовижні діяння, чудеса чи богословські думки. Зрозуміло, що образи не поставали на порожньому місці. Зазвичай певні особи чи історичні обставини породжували ці апокрифічні перекази. До числа таких образів належать зображення

Рис. 1. Бічний вітварь Воздвиження Чесного Хреста Господнього, церкви св. великомучениці Параскеви, с. Погорільці, Золочівський р-н (фото автора)

святої великомучениці Параскеви, яка здавна є шанованою в українському народі, а її зображення дуже цікавими і різноманітними. Св. мучениця є однією із славних сповідниць Христових, вона своїм мучеництвом засвідчила про Хрест Господній, на котрому Христос за нас приніс себе в жертву. Для другої половини XVIII ст. характерними були зображення мучениць у дещо іншому трактуванні, як «вінець Божої слави». Тепер мучениць зображають не в обірваному вбогому лахмітті, а одягнених у красивому та багатому одязі, як заможні світські пані. На центральній іконі однойменного вівтаря зображена св. великомучениця Параскева у повен зріст. Вона одягнена у пишну багато декоровану вишивкою сукню, на плечі накинутий довгий червоний плащ, що спадає до землі. На голові у неї підібране та акуратно укладене волосся, перев'язане золотистою стрічкою. У правій руці вона тримає хест із Розп'яттям – символ мучеництва, та пальмову гілку – символ слави. Таке зображення святої Параскеви є традиційним для другої половини XVIII ст. Силует фігури є криволінійним та має загоми. Кольорове рішення досить стримане, домінуючим є червоний колір плаща, решта, синьо-зеленкуваті та світлі відтінки сукні, є менш активними та мають плавніші кольорові переходи.

У вівтарі св. Параскеви у цокольному ярусі ікона із зображенням мук цієї святої. В центрі свята мучениця, прив'язана до стовпа. Навколо неї по двоє з обох боків зображені кати із різними знаряддями катувань. На задньому плані видніється фрагмент сірої стіни та пейзаж. Усі фігури змальовані у складних ракурсах та в активному русі. Колористичне рішення аналогічне центральній іконі вівтаря – дотримано загальну теплу гаму, переважає червоний та відтінки синього, зеленкувато-охристій поземок, одяг святої світлий.

Ікони обох вівтарів є багатими на декор, а саме: орнаментальні мотиви на одязі святої Параскеви, вишивка на обрусі у іконі Воздвиження. Тло центральних ікон обох вівтарів золочене та укладене різьбленими рокайлевими орнаментами, але німби є гладкими. Велика увага приділена дрібним елементам, які передаються максимально точно. За такими зображеннями можна простежити типові риси та особливості у розвитку декоративно-прикладного мистецтва та побуту даного регіону.

У храмі є ще запрестольний вівтар другої половини XVIII ст., також посвячений св. Параскеві. Вівтар є одноярусним, складається з ікони св. Параскеви. Обабіч неї розташовані по дві колони із капітелями. Над капітелями – імпости у формі зрізаних волют. Між двома внутрішніми колонами над іконою розміщений невеликий різьблений балдахін із китицями. Завершенням вівтаря є глорія, її центр оточений рельєфними хма-

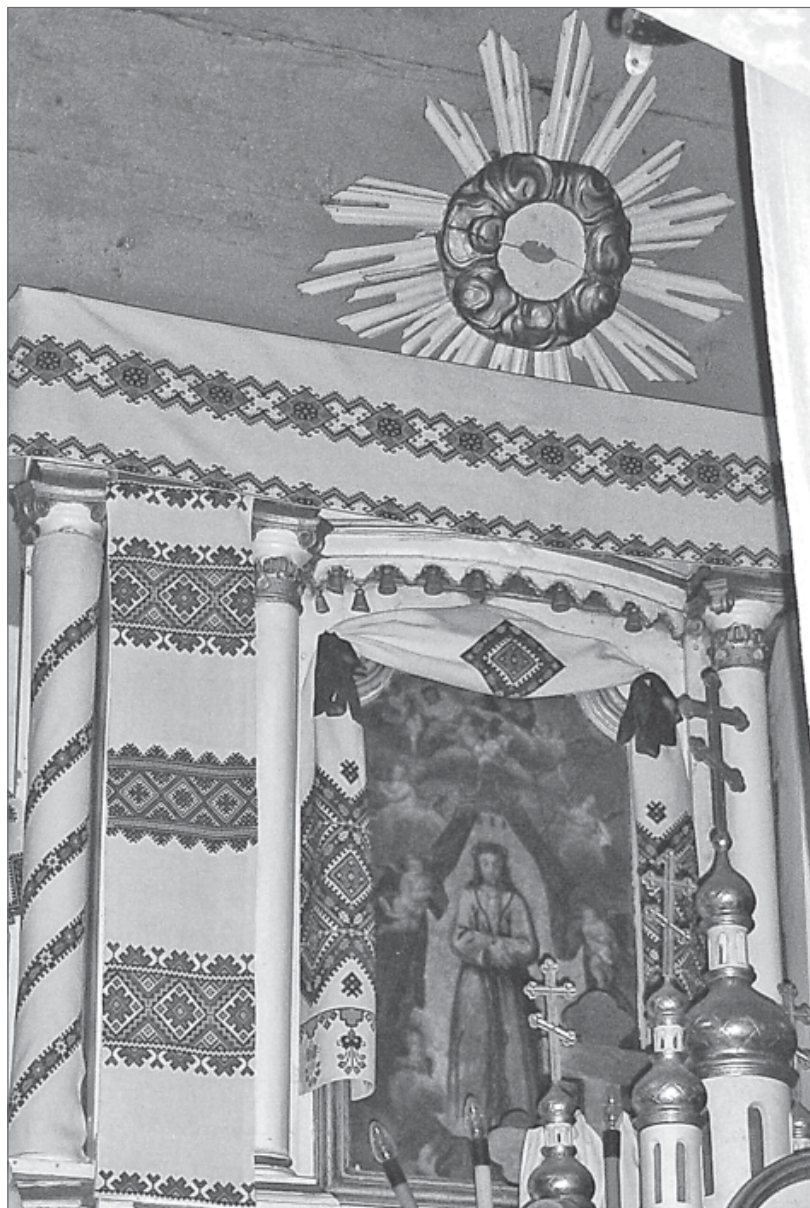

Рис. 2. Запрестольний вітар церкви св. великомучениці Параскеви, с. Погорільці, Золочівський р-н (фото автора).

рами, від яких відходять спарені по декілька промені. За розмірами та за структурою запрестольний вітвар св. Параскеви є схожим до запрестольного вітваря Покрови Пресвятої Богородиці однойменної церкви у с. Підгайчики (Золочівський р-н.). Їх схожість полягає у тому, що обидва вітвари мають різьблений балдахін, розташований між внутрішнім рядом колон, завершення глорією. Але у вітварі Покрови зовнішній ряд становлять пілястри, а не колони, та глорія є більшою за розмірами, але значно легшою та ажурнішою по різьбі.

Зображення св. великомучениці Параскеви у запрестольному вітварі відрізняється від аналогічної ікони бічного вітваря. Ікона є багатофігурною, у центрі має постать Параскеви. Свята мучениця зображена у повен зріст, стоячи босими ногами на дерев'яному підвищенні. Параскева зображена простоволосою молодою дівчиною у довгій сірій свиті. На грудях у неї невеликий хрестик, на голові вінок – символ мучеництва. Руки спутані ланцюгами, що звисають до землі. Свята оточена ангелами. Над головою у неї балдахін, прикрашений китицями, з нього спадає вишнева завіса, яку привідкривають та притримують два ангелики. На рівні балдахіна ще два ангелики, той, що праворуч, тримає перехрещені хрест та жезл, той, що ліворуч – розгорнутий сувій. Верхній ярус ікони складається із образом Христа на хмарах в оточенні ангеліків. Один із них тримає плат із зображенням Спаса Нерукотворного, інший притримує хрест.

Однією з характерних особливостей українського іконопису другої половини XVIII ст. є посилення західних впливів, а саме збільшення використання елементів, які запозичують із європейського малярства, але у поєднанні із особливостями, поширеними на місцевому ґрунті. У цьому часі на Західному Поділлі утверджується новий тип взаємовідносин української ікони з європейським малярством, який ми і можемо спостерігати у розглянутих вітварях. Живописне та пластичне вирішення цих вітварів відображає характерні риси стилю, іконографії та типажів, що є характерними для другої половини XVIII ст. Воно об'єднує їх із аналогічними творами сакрального мистецтва цього періоду, та, попри відмінність та індивідуальність почерків майстрів, ставить їх в один ряд із типовими зразками Західного Поділля другої половини XVIII ст.

Обидва вітвари посвячені св. великомучениці Параскеві та вітвар Воздвиження Чесного Хреста Господнього у церкві св. Параскеви у с. Погорільці є типовим елементом для оформлення інтер'єру храму другої половини XVIII ст. Західного Поділля. Незважаючи на свої індивідуальні особливості, вони відображають тенденції сакрального мистецтва розглянутого періоду.

- ¹ Жолтовський П. М. Станковий живопис / Історія українського мистецтва: В 6 т. – Т.3: Мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. – Київ: Жовтень, 1968. – 440 с. – 78 с.
- ² Словник українського сакрального мистецтва // за ред. Станкевич М. – Львів: ПТВФ «Афіша», 2006. – 286 с. – с.58.

SUMMARY

Olena Bakovych

Altars of the church of St. martyr Paraskeva in the village Pogorel'tsi on Zolochiv region

The article discusses the lateral altar of the temple of St. Martyr Paraskeva, analyzes the artistic and plastic features of the altars and especially their structural problems; discusses painting altarpieces in context of sacral trends of the second half of XVIII century. Western Podillya.

Keywords: altar, Gloria, painting, finishing, icon, cartouche, framing, pilasters, rocaille, tier.

Святлана БЯЛЯЕВА

Арнітаморфныя матывы ў дэкоры беларускага народнага жылля

Світлана Бяляева

Орнітоморфіні мотивы у дэкорі білорускага народнага жылля

У статті розглядаються орнітоморфні мотиви в декорі білорускаго народнаго жылля, проводяться паралелі з арнітаморфными зображеннями в інших видах народнаго мистецтва і розглядається семантика такога роду образів.

Ключові слова: орнітоморфні зображення, двоголові птахи, геральдичний орел, домовик декор, семантика арнітаморфних образів.

Сярод зааморфных выяў у беларускім народным мастацтве найбольш распаўсюджаны арнітаморфныя, пры гэтым іх семантыка даволі складаная і шматгранная. Так, у народнай культуры птушкі падзяляліся на «чыстых» (да якіх адносіліся голуб, ластаўка, жаваранак, бусел, салавей) і «нячыстых» (крумкач, сарока, сава, верабей, зязюля)¹. Асобную групу складалі